

A Magyar Bencés Kongregáció nevében testvéri szeretettel köszöntelek 70. születésnapodon. Szívből kérem számodra mindannyiunk nevében Isten áldását, továbbá jó egészséget, töretlen alkotókedvet a továbbiakban is.

Szent Márton monostora, Pannonhalma ezeréves hagyománya ismeretét, ha a történeti megpróbáltatásaink miatt töredékesen is, de azoknak a bencés szerzetestársainknak köszönhetjük, akik szerették ezt a monostort és lejegyezték az általuk jelentősnek, fontosnak tartott eseményeket.

Ennek a hosszú sornak a mai örhélyén állsz te is. Sokakat kellene felsorolnom, kezdve az első diákunknak tartott pannonhalmi Szent Mórral, aki írásában már a Mons Sacer-t említi addig, a tiszteletreméltó rendtörténeti munkáig, amelyre most 70. születésnapod okán emlékezünk és köszönünk.

Ad multos annos!

Hortobágyi T. Cirill OSB
pannonhalmi főapát

ECCLESIAE ET HISTORIAE SERVUS INFATIGABILIS
Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára

**ECCLESIAE ET HISTORIAE
SERVUS INFATIGABILIS**

**Tanulmányok
Somorjai Ádám 70. születésnapjára**

ECCLESIAE ET HISTORIAE SERVUS INFATIGABILIS
Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára

Fotó: Somogyi Viktória

ECCLESIAE ET HISTORIAE SERVUS INFATIGABILIS

Tanulmányok
Somorjai Ádám 70. születésnapjára

Szerkesztette:
ZOMBORI ISTVÁN

Budapest, 2022

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

A címlapon
Szent Anzelm Kolostor Róma
Pannonhalma – Főapátság

ISBN 978-615-5826-30-6

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

<i>Hortobágyi T. Cirill OSB</i>	
Előszó	9
<i>Dudás Róbert Gyula</i>	
Ahogy lehet – Somorjai Ádám életéről.	11
<i>Eördögh István</i>	
Avignonból Rómába az egyházszakadásig..	16

EGYHÁZTÖRTÉNET – MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

<i>Dénesi Tamás</i>	
Imaszövegség Pannonhalma és St. Lambrecht monostora között	27
<i>Dudás Róbert Gyula</i>	
Az Észak-amerikai magyar római és görög katolikus papok összetétele a 19. és 20. században	36
<i>Horváth István</i>	
Klímaválság és megoldási javaslatok borsod vármegyében 1816-ban, „a nyár nélküli évben”	48
<i>Bárány Zsófia</i>	
„A szeretetnek mértéke az önszeretet”. Vallásügyi viták és nunciusi jelentések az 1839–40. évi országgyűlés utolsó hónapjairól	56
<i>Klestenitz Tibor</i>	
Schioppa nuncius búcsúja Budapesttől a sajtó tükrében.	65
<i>Boros Zoltán</i>	
A Komáromi Hengermalom Rt. és a bencés rend.	75
<i>Beke Margit</i>	
Csernoch János, a nagy esztergomi érsek halálának körülményei és temetési szertartása 1927-ben	83
<i>Barna Gábor</i>	
Ünnep és ünneplés a későmodernitásban	101
<i>Korzenszky Richárd OSB</i>	
Otthon, haza, anyanyelv	109

Tengely Adrienn

„A mit az ember nem ért, arra nem szokott figyelmeztetni, s ha látja is, nem tudja önhasznára fordítani.” Magyar nyelvű liturgiama­gyar­á­zó könyvek a reformkorban 113

Lakatos Adél

Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császka György „szepesi képtára” . . . 126

Szilágyi Csaba

Erdélyi László levele az Országos Tankönyvbíráló Bizottság részére 142

EGYHÁZ – HATALOM – ÜLDÖZÉS

Zombori István

Püspöki székhelyváltás – pápai utasításra: Glattfelder Gyula Temesvár–Szeged . 157

Balogh Margit – Fejérdy András

Az Orlemanski-akció, avagy egy amerikai pap különös útja a Szovjetunióba 165

Marton József

Márton Áron püspök és az erdélyi ferencesek 196

Molnár Imre

Isten szolgálja Esterházy János vértanúsága és mai értelmezése 217

Rosdy Pál

A feledhetetlen Schwarz-Eggenhofer Artúr 236

Illés Pál Attila

Stefan Wyszyński – felkészülés a lengyel egyház vezetésére 240

Várszegi Asztrik OSB

Pannonhalmi húsvétok (1950–1991). 249

Vörös Géza

A Regnumtól a KISZ-ig. Az ifjúsági szervezetek a diktatúrában 267

Bandi István

Részletek az állambiztonsági szervek 1967. júliusi titkos találkozásáról 275

Koltai András

Lénárd Ödön utolsó szabadulása és a piaristák 283

MINDSZENTY JÓZSEF

Zinner Tibor

- „Egy majom” tanúvallomása. Adalékok dr. Schiberna Ferenc népbírósi
bűnperéből. 314

Deák András Miklós

- Mindszenty-kutatás. A családi albumok távoli üzenetei 321

Gianone András

- Mindszenty József a magyar filmhíradókban 338

Szabó Csaba

- Magyar Sion – Esztergom 352

ROMA EST PATRIA OMNIUM

Tóth Tamás

- Zichy Ferenc püspöki processusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban. 365

Hamerli Petra

- Epizódok az olasz fasizmus és az egyház kapcsolatából 379

Tóth Krisztina

- Buttykay Antal O.F.M. Rómában (1921–1927) 386

Molnár Antal

- Kísérlet egy magyar menekültzálló alapítására a római Santo Stefano
Rotondo egykori pálos kolostorában (1946). 399

Rétfalvi Balázs

- Pásztor Lajos és felesége levelei Kovács Sándor püspök hagyatékában 412

Németh László Imre

- Szent István milleneuma, Zágon József megvalósult álma. 434

Érszegi Márk Aurél

- „A vatikáni kutatások felújítása nemzeti érdek”. Érszegi Géza és a vatikáni
Hungarica-kutatás 447

Somorjai Ádám OSB

- Publikációs tevékenység 1975–2022 között 465

Névmutató. 495

Helynévmutató 519

A kötet szerzői. 533

KLÍMAVÁLSÁG ÉS MEGOLDÁSI JAVASLATOK BORSOD VÁRMEGYÉBEN 1816-BAN, „A NYÁR NÉLKÜLI ÉVBEN”*

A 19. század első fele a 14. században kezdődő és a 19. század közepéig tartó ún. kisjégkorszak egyik legszélsőségesebb időszaka volt. Ezen belül a 18–19. század fordulóján egy különösen erőteljes globális lehűlés kezdődött, amelynek negatív hatásait felerősítette az izlandi Laki 1783-os és egy máig ismeretlen dél-amerikai vulkán 1808-os kitörése, de a legsúlyosabb csapást az indonéziai Tambora 1815-ös kitörése jelentette, minek következtében 1816 úgy vonult be a történelembe, mint a „nyár nélküli év”. A 19. század elején ezekhez hozzákapcsolódott az ekkor kezdődő ún. Dalton-ciklus, azaz napfoltminimum időszak, amely alatt csökkent a nap sugárzása, ezzel elősegítve a globális lehűlést, illetve annak hosszabb távon való fennmaradását. Így a 19. század első fele egy rendkívül szélsőséges időszak volt, a hőmérséklet erős ingadozása mellett a szárazság vagy a túlzottan csapadékos hónapok, évszakok, évek folyamatosan követték egymást.¹

Ezen szélsőséges klimatikus viszonyok rendkívüli hatással voltak hazánk gazdaságára és társadalmára is. Magyarország a 19. század közepén még hagyományos agrárország volt, a lakosság döntő többsége mezőgazdaságból élt, annak ellenére, hogy a reformkorban megindult az ország iparosodása. A magyar mezőgazdaság még mindig a 18. században kialakult Habsburg-birodalmi munkamegosztást szolgálatában állt, amelyben Magyarországnak az agrárszállító szerep jutott. A Nyugat-Európában kibontakozó mezőgazdasági fejlődés a hazai nagybirtokok többségében nem érezte a gazdálkodásfejlesztő hatását, a jobbágyság döntő többsége még mindig 2–3 nyomásos gazdálkodást folytatott. A mezőgazdasági termelést az időjárás alakulása nagymértékben befolyásolta, az ebben a korban alkalmazott mezőgazdasági technológiával még nem tudták a kedvezőtlen időjárás miatt kialakult termés hiányt kompenzálni.² A mezőgazdasági termelés a feudális korban minden gazdasági, társadalmi és szociális kérdéssel

* A tanulmány elkészítését az NKA 201102/0625 sz. pályázata támogatta.

- 1 RÁCZ Lajos: *Mi a kis jégkorszak?* In Történeti Földrajzi Közlemények 4/1 2016. 15–46. p.; RÁCZ Lajos: *A kis jégkorszak éghajlati változásainak hatása az őszi búza terméseredményeire a Kárpát-medencében a reformkor idején.* In DEMETER Gábor–KÖVÉR György–POGÁNY Ágnes–WEISZ Boglárka (Főszerk.): *Környezettörténet – Historográfia. Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2021.* Budapest, 2021. 161–196. p.; SZILÁGYI Zsolt: *Alkalmazkodó mezőváros.* In Forrás. 52. évf, 2020. 7–8 sz. 13–36. p.; DÖVÉNYI Zoltán: *Vulkán kitörés és éhínség: megjegyzések a Tambora 1815-ös kitörésének következményeihez a Kárpát-medencében.* In Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évf. 2. 2015. 80–89.; HARANGI Szabolcs: *Egy vulkánkitörés, ami megrengette a világot. A Tambora kitörésének 200. évfordulója.* Természet Világa 146. 2015. 253–255.; Soós István: *„Nyár nélküli esztendő” 1816-ban.* In História 32. 2010. 24–27. p.
- 2 RÁCZ Lajos: *Környezetpolitika a reformkori Magyarországon (1825–1848).* In DR. TAMÁS Edit – DR. KÓKAI Sándor: *Kárpát-Pannon térség: tájak, népek, tevékenységek.* Nyíregyháza–Sárospatak, 2019. 291–303. p.

összekapcsolódott, mert az volt a megélhetés alapja. A magyarországi nagybirtokrendszerben a duális, a jobbágyi és a majorsági egységen alapuló üzemszerkezet nagyon szoros egységet alkotott és a gazdasági egymásrautaltság mellett jelen volt a patriarchális, gondoskodó viszony is.³

AZ IDŐJÁRÁS ÉS A GAZDÁLKODÁS ALAKULÁSA A BORSOD VÁRMEGYEI SÁTÁN 1816-BAN PÓK JÓZSEF PLÉBÁNOS FELJEGYZÉSEI ALAPJÁN

A klímátörténet vizsgálatának legfontosabb hazai forrásai a korabeli újságok, melyek beszámoltak a rendkívüli időjárási eseményekről, valamint az 1780-tól induló budai meteorológiai észlelések idősorai.⁴ Egy-egy település vagy kisebb térség klímátörténetének legjobb forrásai a korabeli naplók. Egy ilyen napló található az Egri Főegyházmegyei Levéltárban is,⁵ melyet Pók József⁶ sáta, majd apátfalvi⁷ plébános vezetett. Pók József naplója eredetileg egy plébániai jegyzőkönyv, *Protocollum Parochiale* volt, melyet a Borsod vármegyei Sátára kerülésekor plébániai jegyzőkönyvként kezdett el használni és Béalátfalvára⁸ helyezésekor magával vitt. Ebbe a jegyzőkönyvbe írta le az érseki központból, Egerből érkező rendeleteket, leveleket, a plébánián és a filiáin történt rendkívüli eseményeket, például egyes hívek református vallásról katolikusra való áttérését, új orgona építését, Fuchs érsek halálát, az új sáta templom építését, az első zsidó megérkezését a településre, üstökös észlelését stb., illetve az időjárási jellemzőket.

Pók József időjárási és rendkívüli eseményeket tartalmazó feljegyzéseit a történelmi Borsod vármegye észak-nyugati részén található plébániáin, Sátán és 1837-től Béalátfalván jegyezte le. Sata települést Fényes Elek így írta le: a Bükk hegyei között, erdős vidéken terül el, a termőföld fehér és sárga homok vegyületű, fekvése meredekes, művelése könnyű, de a záporok gyakran rongálják. Tisztabúzáat, rozst, zabot, burgonyát termesztenek, legelője sovány, juhtenyésztésre alkalmas.⁹ Apátfalvát így jellemezte: a Bükk hegység Bélkőnek nevezett bérce alatt, széles kies völgyben terül el, határát harmadik osztályba sorolják, földje területenként eltérő, homokos, agyagos, köves. Búzáat, kétszerest, rozst, zabot, burgonyát és kukoricát termesztenek, mely 8–10 napot késik Eger vidékéhez képest.¹⁰

3 KAPOSZI Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. 75–158. p.

4 RÁTZ 2019 i. m. 291–303.; Ma a legismertebb forrásgyűjtemény a Réthly Antal által összeállított háromkötetes *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon* c. könyvsorozat.

5 Egri Főegyházmegyei Levéltár, Plébániai Levéltárak, Béalátfalva plébánia levéltára. *Protocollum Parochiale, seu manuale Josephi Pók Parochi Satensis*. (továbbiakban Prot. Parochiale).

6 Pók József 1773. április 4-én Egerben nemes szülők gyermekeként született. 1797. március 10-én szentelték pappá. Káplán volt Aszalón, Arlóban és Béalátfalván, 1806-ban 4 hónapig Erdőkövesd adminisztrátor, majd július 5-én Domaházára helyezik plébánosnak. Négy hónappal később Sata plébánosa lesz és több mint harminc évig szolgálja a helyi híveket. 1837. február 4-én Béalátfalvára helyezik és haláláig, 1856. szeptember 18-ig ott szolgál. 1837-től 1853-ig a kerület esperese volt.

7 Ma Béalátfalva, a települést a 19. században első felében még Apátfalvának hívták.

8 Béalátfalva vizsgált időszakunkban még nem Heves, hanem Borsod vármegyéhez tartozott.

9 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. IV. Pest, 1851. 17–18. p.

10 FÉNYES 1851. 28–32. p.

Pók plébános az időjárás eseményeket lejegyzését 1812-ben kezdi el, a rendkívül hideg, téli időjárás következtében beállt gazdasági nehézségek és az élelmiszerek rendkívüli drágaságának ismertetésével.¹¹ Bizonyára ezen esemény hatására kezdi el az időjárás napi szintű lejegyzését. A naplójába ezek után még továbbra is leírja a legfontosabb egyházi és világi eseményeket, de egyre csökkenő számban, helyüket a napi időjárás események veszik át. 1812 májusától napi szinten és egyre részletesebben jegyzi le a helyi időjárás és fenológiai eseményeket, kezdetben még latin nyelven, majd latinul és magyarul felváltva, később csak magyarul. A napló 1847 szeptemberével ér véget, de a kötetben található egy papírlap, amelyre az 1848. február 1 és március 11. közötti időjárás eseményeket, megfigyeléseit jegyezte le. Az 1817 áprilisától kezdve havi összefoglalót is írt az elmúlt hónap időjárásáról és lejegyezte az alapvető élelmiszerek árát is, az évet pedig egy összefoglalóval zárta. Pók József a szélsőséges időjárás okozta kihívásokra adott helytartótanácsi, vármegyei és a helyi földesúri intézkedéseket is lejegyezte. A napló szövegéből kiolvasható, hogy Pók plébános a megfigyelt napi időjárás eseményeket először piszkozatban jegyezte le, majd egy későbbi időpontban írta be a naplóba, amint azt az 1848. februári és márciusi feljegyzések esetében említettem. Naplójában nem csak a helyi, hanem a környező településeken, illetve a szomszédos vármegyékben, alkalmanként az ország távolabbi vidékén történt rendkívüli időjárás eseményeket is lejegyezte, ezeket a rendkívüli időjárás eseményekről szóló híreket az újságokból vette át.

Vizsgált vidékünkön a szélsőséges időjárás már 1812-ben elkezdődött és az 1817-ig kitarzott. A napló tanúsága szerint minden évben rossz volt a termés, a gabonafélék ára folyamatosan emelkedett, a lakosságot éhínség sújtotta. „*A köznép közönségesen úgy ette a zab kenyeret (...), mint máskor a leg tisztább búzából sült kenyeret.*”¹²

A már négy éve tartó ínséges időszak után, 1816-ban tetőzött a szélsőséges időjárás és az éhínség. A hideg téli időjárás 1815. november végén elkezdődött és egész decemberben kitarzott, sok hó esett és nagyon hideg volt. Január első hetében még hideg, havas időjárás volt, a hónap hátralévő részben már megennyhült az idő és a hó szép lassan elolvadt. Január utolsó és február első napjaiban ismét rendkívül hideg volt, majd egy pár napos enyhe idő után visszatért a téli hideg, havas időjárás, de a február utolsó hetét már enyhe, tavaszias idő jellemezte.¹³

Március első hetében hideg, szeles időjárás volt. A következő napokban az időjárás tavasziasra fordult, változékony, csapadékos idő volt. Március utolsó napjaiban azonban visszatért az igazi téli időjárás, havazott és nagyon hideg volt. Ez április első hetében is folytatódott, csak hetedikétől kezdett lassan javulni az időjárás, de tizenharmadikától ismét a erősen lecsökkent a hőmérséklet, és az esőt havazás váltotta fel. Tizennyolcadikától javult az idő, de a hónap végén ismét változékony, szeszélyes volt az időjárás. A hűvös idő május közepéig folytatódott, reggelente fagyott, a nappalok is hidegek voltak. A hónap közepétől fokozatosan javult az időjárás, de az utolsó tíz napban már ismét változékony, csapadékos lett. A májusi zivatarok, jégesők sok kárt okoztak Sátán és a környező településen.¹⁴

11 Vö. RÉTHLY Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. I. kötet.* Budapest, 1998. 93. p.

12 Prot Parochiale. 263. sz. bejegyzései.

13 Prot Parochiale 250, 59, 264–266. sz. bejegyzései.

14 Prot Parochiale 269, 277, 280, 282, 285, 287, 291. bejegyzései.

Június első dekádjában az időjárás javult, bár borongós, felhős maradt. A második és harmadik dekád időjárása meleg, változékony, de nagyon csapadékos volt. A sok esőt, zivatarot követő áradások a réteket iszappal borították be, a lekaszált szénát tönkretették. Július időjárása változékony, csapadékos volt, szinte naponta esett az eső, és a záporok és zivatarok jelentős károkat okoztak. Augusztusban folytatódott a csapadékos, zivataros időjárás, mely jelentős károkat okozott a már learatott, de még a mezőkön kint lévő gabonában.¹⁵

Szeptemberben pár meleg őszi napot leszámítva továbbra is csapadékos volt az időjárás. Október elején egy hidegbetörés után reggelente már komoly fagyok voltak, mely nagy károkat okozott a még le nem szüretelt szőlőkben. A hónap utolsó dekádjában ismét változékony őszi meleg, csapadékos időjárás volt, mely kitarzott novemberben közepéig, majd a hónap utolsó dekádjában beköszöntött a tél.¹⁶

Pók József naplójában ezt az évet így jellemezte: „Ezen esztendőbéli tavasz olly szűk vólt, mindenütt ugyan, de kivált képen itt a felső részeken, hogy tsupa zab kenyérrel éltek az emberek. A búzának az ára egy köbölnek 40 forint vólt. A zabot más uraságoknál 8–9 forintokon adtak, a sáta és több jobbágyainak pedig az Egri Nemes Iffiu Seminarium 6 forintyával adta [...?] szegénységeket jobbágyainak. Az őszi vetés annyira megromlott az egész Alföldségen ezen a tavaszon, hogy majd mindet ki kellett szántani és helyébe árpát, és kukoritzát kellett vetni. Ezen szörnyű ijesztő kárt okozta az sok lagy üdő és a nagy hó és a sok víz. Ez igen meg ijesztette minden felől a föld népét, de azért életeket nem jobbították. A szarvas marhák ezen télen igen nagyon drágák voltak, de a tavaszal majdtsak nem felére le szállott az ára, de a lónak az ára le nem ment. Egy font marha húsnak az ára Borsod vármegyében 18 garasra, Heves vármegyében pedig 9 krajtzárra, a fejős juhnak az ára egy párnak ezen a tavaszon 50 forint vólt.”¹⁷

„Ezen folyo 1816. esztendőben igen nagy szükség és drágaság uralkodott az egész országban. Az elmúlt télen a nagy hó mindenütt ki pállítván a búzát országszerte el veszett, és igen sok helyeken az 1816 esztendőben való búza termés nem vólt elég őszi vetésre. Ami termett is tsupa toklász, vadótz, és fű mag vólt. Az egész országban a szegénység, sőt még a tehetős gazdák is árpa és zab kenyeret ettek. A tisztabúzának köblit 45–50 forintra, az árpát 20–21 forintra, a Zabét 8–10. forintra emelte ezen szűk üdő. A Kukoritza 20–22 forint vólt. A bornak semmi bötse nem vólt, mivel hogy nem is jó vólt, és hogy kenyér nem vólt az ital nem is kellett. A pálinka főzés az életből ország szerte meg tiltatott a jó kormányzó előjárók által.” Eddig még nem tapasztalt éhínség sújtotta az országot, míg 1813-ban 4–5 forintba került egy köböl búza, ebben az évben már 45–50 forintba.¹⁸

Az éhínség az 1816-os alacsony terméseredmények miatt a következő évben egyre súlyosabbá vált, erről Pók József így számol be naplójában. „Ezen esztendőnek három első holnapjaiban igen nagy szükség, nagy drágaság uralkodott. A tiszta búzának köble 50–56 forinton, a kétszeresnek 40–44 forinton, a rosnak 35–36 forinton, az árpának 24–25 forinton, a zabnak 10–12 forinton, a kukoritzának mellynek bő termése olly nagy hasznót okozott, hogy sok embernek, az által menekedtek meg az éhen halástúl 8–10 forinton mentek köblei. A bor ámbár rosz vólt és eleinte 20 forint vólt hordója, még is ez

15 Prot Parochiale 292–300, 302. sz. bejegyzései.

16 Prot Parochiale 303, 30, 307–309, 311. sz. bejegyzései.

17 Prot. Parochiale 288. sz. bejegyzés.

18 Prot. Parochiale 320. sz. bejegyzés.

holnapban fel hágott az ára 30–40 forintra is. Ezt okozta az, hogy a T[ekinte]tes Vármegyék mindenütt megtiltották minden féle enni valóból való palinka főzését. Már ezen holnapokban némely szegény Felföldi lakosok az nagy éhség miatt allig tudtak járni és amellyek akik zabot nem vólt min venni, a kukoritza tsutkát öszve szedték, azt megszaritván öszvetörték és úgy öröltették meg, melly kevés tápláló nedvességet okozott, pedig ez az emberben kiki által láthatya, hát még aratásig vallyon mire nem szorúl szegény ember.¹⁹

„Ezen két holnapban u.m. Aprilisben és Májusban az emberek az éhség miatt egészlen el lankadtak. Pénzek nem lévén se zabot amelynek köble 16–18–20 forint is vólt, se búzát amelynek 50 forint vólt köble nem vehettek. Ehez járúlt a nagy szárazság is, melly rettentette a szegénységet. A gyümölts is le hullott.”²⁰

„Ezen egész Junius holnapjában olly nagy éhség uralkodott mindenütt, hogy a szegénység éhen allig tudott menni az úton, mindeneket sokan eladták tsak hogy valamenyire táplálhatnák magokat. A tisztabúzának köble 70, a kétszeresnek 60, a rozsnak 50–52, az árpának 40–46, a zabnak 30 forintokon mérték, innen lehet gondolni a szegénység között az iszonyú nagy inséget. Juliusnak elején amidőn már közelített az aratás jóval mindennek az ára leszállott.”²¹

HELYTARTÓTANÁCSI ÉS VÁRMEGYEI ÍNSÉGINTÉZKEDÉSEK

A Helytartótanács az ország közellátásának a biztosítása érdekében minden évben tájékoztatást kért a vármegyéktől az évi terméseredményekről. A vármegyék évről évre táblázatos kimutatásban jelentették, hogy az egyes járásokban milyen volt a búza-, a rozs-, a kétszeres-, az árpa-, a zab-, a köles-, a tengeri-, a széna- és a sarjútermés. A táblázatban a termés nevénel csak azt feltüntették fel, hogy jó, közepes, vagy rossz volt-e az eredmény, esetleg azt, hogy a kérdéses gabonafélét nem termesztik a járásban.²² Nagyon rossz termés esetén a Helytartótanács utasította a vármegyéket, hogy az éhínség elhárítása érdekében saját hatáskörben intézkedjenek, segítséget csak akkor helyeztek kilátásba, ha az adott vármegye nem tudta megoldani a kialakult ellátási problémát, az éhínséget. A korabeli állami kormányzat a helyi szintű öngondoskodást propagálta, a helyi földesurak, az egyházak és a vármegyék feladatának tekintve az éhezők és szenvedők ellátását. A takarékmagtárak létrehozását is szorgalmazták, azonban ezekben az években a jobbágyok nem rendelkeztek annyi tartalékkal, amellyel létrehozhatták volna, örültek, hogy annyi gabonájuk volt, amivel kitarítottak a következő aratásig. Az is hátráltatta a megvalósulást, hogy a kormányzat mindig akkor vette elő a kérdést, amikor már országos éhínség volt.²³

A Helytartótanács vizsgált évünkben az első utasítását 1816. augusztus 21-én, 24.721. sz. alatt adta ki, de ezek nem konkrét rendelet volt, hanem csak javaslat, ame-

19 Prot. Parochiale 326. sz. bejegyzés.

20 Prot. Parochiale 338. sz. bejegyzés.

21 Prot. Parochiale 344. sz. bejegyzés.

22 MNL-BAZML. IV. 501/e 3059/1817., 2385–2388/1827., 3128–3131/1830., 2571–2574/1831.,

23 MNL-OL C 118. Ambró Antal királyi biztos iratai. 1845. november 17-én tartott takarékmagtárak felállítására tárgyában kebelbéli bizottmány jegyzőkönyve; FELHŐ Ibolya–VÖRÖS Antal: *A Helytartótanácsi Levéltár*. Budapest, 1961. 165–168. p.; HORVÁTH István: *A takarékmagtárak megszervezése az egri érseki uradalomban a 19. század első felében*. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2016/1–4. 39–44. p.

lyet a vármegyék felhasználva hozták meg saját rendeleteiket. Ebben kijelente, hogy a segítségnyújtás elsősorban a helyi földbirtokosok feladata, a jobbágyokat nekik kell vetőmaggal ellátni, hogy a földek ne maradjanak vetetlenül. Továbbá javasolta, hogy a vármegye tiltsa meg a gabonából való pálinka- és sörfőzést, és a gabonának kocsmákban, boltokban fizetőeszközként való használatát. A szegényebb sorsúakat figyelmeztessék, hogy a fuvarozásért, cséplésért, mindenféle kétkézi munkáért csak gabonát kérjenek és fogadjanak el és a falvak közös földjén termett gabonát a közösség a legelesettebbek ellátására használja fel.

Két héttel később, szeptember 3-án, 26.287. számon a Helytartótanács újabb rendeletet adott ki. Az újabb körrendelet tartalmára nézve nagyrészt megegyezik az előzővel. Ismét felhívja a helyi hatóságok és földesurak figyelmét, hogy ellenőrizzék a jobbágyokat, hogy azok rendesen vessék be a földjeiket. Ehhez a földbirtokosoknak kellett a vetőmagot kölcsönadni. Felhívta a figyelmet arra, hogy az éhínség elhárítása és a katonaság ellátása a vármegye felelőssége, hogy ez sikeres legyen, ismerjék meg a vármegye helyzetét, a rendelkezésre álló termény mennyiségét, tanácskozzanak, majd hozzanak rendeleteket és azokat jelentsék be. A vármegye ezen kívül akadályozza meg, hogy a kereskedők, uzsorások felvásárolják a gabonát és a burgonyát uzsoráskodás és pálinkafőzés céljából. Figyelmeztessék a lakosokat, hogy minél előbb öröljék meg a gabonájukat, hogy a vármegyében állomásozó katonák ellátása biztosítva legyen.²⁴ Két héttel később, szeptember 24-én a Helytartótanács a 28.924. sz. rendeletében megtiltotta a pálinkafőzést gabonafélékből.²⁵

Borsod vármegyében 1815–16 rendkívül hideg és havas telén a nagy hó alatt az őszi vetés egy része tönkrement, másik részét viszont a hirtelen tavaszi olvadás mosta el, így a termés olyan gyenge volt, hogy az újabb vetéshez szükséges gabonamennyiség sem termelt meg.²⁶ Több településen ezért kiszántották az őszi búza-, kétszeres- és rozsvetést és tavaszi árpát és zabot vetettek a helyére. A vármegye vezetése látva a várható rossz termést, már áprilisban a Helytartótanácsához fordult, hogy a vármegyébe újabb lovasezredet ne vezényeljenek, mert a már bent lévőket is alig tudják ellátni.²⁷ Májusban a vármegye még a helytartótanácsi rendelet előtt megtiltotta, hogy gabonából pálinkát vagy sört főzzenek²⁸ és kérték a Helytartótanácsot, hogy adjon utasításokat, melyekkel a várható inséget, éhhalált el tudják háritani.²⁹

A szolgabíráknak a nyári terméseredményekről szóló jelentései szerint az 1816-os termés rendkívül csekély volt a hűvös és rendkívül csapadékos nyár miatt. A négy járás közül a szentpéteri még szerencsésnek mondhatta magát, mert a termés elegendő volt vetésre, de az egész éves élelmezésre már nem. A többi járásban: a tiszaiiban, az egriben és a szendrőiiben még ennyi sem termelt. A vármegyében 449 246,5 kila gabonatermés hiányzott, ebből vetésre 10 963,5 kila, élelmezésre pedig 438 283 kila kellett. A Pók József naplójában ismertetett Sáta helység ellátásához, a vetéshez és élelmezéshez 1553 kila gabona hiányzott.³⁰ A vármegye látva a katasztrofális terméseredményeket inségbi-

24 MNL-BAZML IV. 501/e 2671/1816.

25 MNL-BAZML IV. 501/e 3182–3194/1816.

26 Vö. RÉTHLY 1998. 145–181.

27 MNL-BAZML IV. 501/a 1/1123/1816.

28 MNL-BAZML IV. 501/a 1382/1816.

29 MNL-BAZML IV. 501/a 1399/1816

30 MNL-BAZML IV/501/e. 3037/1816.

zottságot állított fel,³¹ hogy a törvények, a helytartótanácsi rendeletek és a vármegyei tisztviselők jelentései alapján dolgozzon ki javaslatokat a probléma kezelésére. A bizottságnak az alispán, öt táblabíró, a négy főszolgabíró, a vármegyei főjegyző, a vármegyei ügyész és az főadószedők voltak a tagjaik.³²

A bizottság a következő megoldási javaslatokat terjesztette a vármegyei közgyűlés elé, amely azokat el is fogadta. Ajánlották, hogy a miskolci gabonapiacot helyezték át a városban egy olyan helyre, ahol a vármegyei és városi tisztek jobban tudják ellenőrizni a kereskedelmet. Javasolták továbbá a felvásárlás korlátozásának érdekében, hogy a szerdai és szombati piaci napokat megelőző napokon tiltsák be a gabonakereskedelmet, továbbá, hogy a piaci napokon délelőtt 10 óráig az eladók – a nagykereskedők és a földművesek is – vékánként is legyenek kötelesek kiszolgálni a vásárlókat. Nagy tételben csak 10 óra után adhatták el a gabonát, de csak egy-egy szekérrel, mind a helyi, mind a máshonnan érkező kereskedőknek. Továbbá felszólították a vármegyei földesurakat, hogy a gabonájukat ne a nagykereskedőknek, spekulánsoknak adják el, hanem azoknak, akik saját maguknak vásárolnak, és javasolták, hogy ha nekik sincs elég gabonájuk, hogy segíteni tudják jobbágyaikat, akkor addig szerezzék be, amíg megfizethető. A gabonából való pálinkafőzést hosszú távon megtiltani nem tudta a vármegye, ezért inkább korlátozó intézkedéseket hozott: pálinkát csak saját fogyasztásra főzhetnek a jobbágyok és azok a kocsmárosok, akik pálinkafőzési jogot béreltek a helyi földesúrtól és szerződésük szerint egy meghatározott mennyiségű cefrét voltak kötelesek átadni sertéshízalásra a földesúrnak. Kereskedelmi céllal tilos volt a pálinkafőzés, ha valaki megszegte a rendeletet, akkor annak lefoglalták a főzőberendezését és ha nemes volt, tizenkét forintos pénzbüntetésre ítélték, ha pedig nemtelen, akkor huszonnégy pálca büntetést kapott. E rendelkezések megtartásának ellenőrzése a főszolgabírók, a szolgabírók, az esküdtek és a melléjük kinevezett négy táblabíró feladata volt. A szolgabíróknak fel kellett szólítaniuk a jobbágyokat, hogy a kevés termés ellenére minél nagyobb arányban vessék be földjeiket, illetve mindent tegyenek meg, vállaljanak el minden kétkezi és szekeres munkát, hogy további gabonához, élelmiszerhez jussanak. Az ínséges időben a koldusok száma is megszorodott, ezért a bizottság javaslatára betiltották azok vándorlását, kóborlását, minden koldusnak a lakhelyére kellett visszamennie és az adott községnek kellett gondoskodnia róluk. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a katonaságot sem tudták már ellátni, ezért feliratban kérték a Helytartótanácsot, hogy vigyék el, vagy legalább kincstári magtárból élelmezzék őket.³³

A bizottság szeptember 10-én újabb javaslatokat terjesztett a vármegyei közgyűlés elé, melyben ismét felszólították a jobbágyokat, hogy szekerezzel, nyomtatással szerezzenek maguknak gabonát. További korlátozásokat vezettek be a gabonavásárlás körül: a kereskedőknek, üzérkedőknek megtiltották, hogy a város határán kívül már az

31 A 19. században a vármegye szerteágazó közigazgatásának segítésére, a döntések előkészítésére állandó vagy ad hoc bizottságokat, deputációkat állított fel. A bizottságok tagsága a vármegye tisztviselőiből – alispán, főszolgabírók, szolgabírók, táblabírók, jegyző – került ki. A rossz termésű években, amikor éhínség fenyegetett, ilyen ideiglenes deputációt állított fel Borsod vármegye, hogy a törvények, a helytartótanácsi rendeletek és a vármegyei tisztviselők jelentései alapján dolgozzon ki javaslatokat a probléma kezelésére. Ezt a vármegyei közgyűlés elé terjesztették, amely megtárgyalta és döntést hozott róla. Az így meghozott határozatok a következő aratásig voltak érvényesben.

32 A bizottság hivatalos neve: *A megyebél lakosok élelembéli fogatkozása s annak orvoslása módja dolgában kiküldött deputatio.*

33 MNL-BAZML IV/501/e. 3037/1816.

utakon vásárolják fel a gabonát és azt uzsoraáron adják tovább. Amennyiben tetten érték őket, akkor a gabonát és a pénzüket is elvehették a szolgabírák. Felszólították a molnárokat, hogy pontosan tartsák be az őrlési előírásokat, árszabásokat. A rossz termés miatt sokan árpából és zabból sütöttek kenyeret, ezért utasították a molnárokat, hogy azokat is olyan finomra őröljék és szitálják, mint a búzát, a rozst vagy a kétszerest és ezért a tevékenységért a malomvámon felül csak 24 krajcárt kérhettek el. A szolgabírák feladatává tették, hogy a lakosságot többször és nyomatékosan szólítsák fel a mértékletes, takarékos életre. Ebben a különböző felekezethez tartozó lelkipásztorok segítségét is kérték, nekik prédikálniuk kellett erről. Felszólították a lakosságot, hogy a búcsúkat, keresztelőket, lakodalmakat, cselédfogadási ünnepeket visszafogottabban üljék meg, mert ezeken több napra, akár több hétre elegendő ételmet is elfogyasztottak. A gazdánál szolgáló cselédek fizetésük egy részét terményben, búzában és rozsbán kapták, de most a búza és rozs helyett árpát és zabot is el kellett fogadniuk, és a napi étkezéskor azzal a kenyérral kellett megelégedniük, amit a gazdájuk is evett. A lakosság biztos ellátásnak érdekében a piacon nem csak a pékek céhéhez tartozó személyek süthettek és árulhattak kenyeret, hanem mindenki szabadon, amennyiben betartotta a vármegye által előírt árszabást és mértékegységet. Ezek gyakori és szigorú ellenőrzésére külön személyeket nevezett ki a vármegye.³⁴ A rendeletek a következő, már jobb termést adó aratásig voltak hatályban.

Az inséghelyzet elhárításában a Helytartótanács és a vármegye is a helyi földesurakat tekintette legalkalmasabbnak, mert birtokuk révén ők rendelkeztek terményfelesleggel, valamint ők ismerték a legjobban az egyes jobbágyok anyagi helyzetét. A napló keletkezési helyszínei, Sáta és Bélapátfalva, illetve a környező települések az Egri Papnevelő Intézet uradalmához tartoztak. A napló tanúsága szerint az uradalom szintén kivette részét az élelmezési feladatból. Az első uradalmi segélyakcióra 1815-ben került sor, ekkor az éhezők ellátása érdekében az uradalom három forintos árán adta a jobbágyainak a zabot, miközben a piacon öt-hat forintba került.³⁵ A „nyár nélküli évben”, 1816-ban is ugyanígy segítette jobbágyait az uradalom, ekkor a piacon nyolc-kilenc forintért kapható zabot hat forintos áron adta.³⁶

Az éhezés csak az 1817. évi jobb terméssel szűnt meg, de az 1816-os katasztrofális termés okozta éhínség, „*Századunk legmostohább időszaka 1816-ik esztendei nagy szükség*” nagyon sokáig megmaradt az azt átélők emlékezetében és a következő évtizedekben az időjárás okozta terméskiesést és éhínséget mindig ehhez hasonlították.³⁷

34 Uo.

35 Prot. Parochiale 235. bejegyzés.

36 Prot. Parochiale 288. bejegyzés.

37 MNL-BAZML IV/501/a 4058/1841. A következő évtizedekben többször is volt éhínség Borsod vármegyében és az országban, így 1827-ben, 1830-ban, 1834-ben, 1841–42-ben és 1845–1847-ben.